
A betű és a világegyetem. Hogyan formálta az ABC a nyugati világnézetet?

Laurence de Looze a Western Ontario University Modern Nyelvek és Irodalmak Tanszékének professzora, fő kutatási területe a középkori irodalom és ennek hermeneutikai kérdései. Ez utóbbi kutatások folytatásaként, de egyben újszerű kiágazásaként jelent meg legújabb könyve, amelynek kiadói beharangozója szerint, aki elolvassa ezt az írást, az többé nem fog ugyanúgy tekinteni az ABC-re, mint ahogy korábban tette. És valóban, de Looze írása igazolja az olvasó várákozását: aki kezébe veszi a könyvet, azt kapja, amit a cím ígér. De Looze 10 fejezetben tárgyalja a címben megfogalmazott problémát, az ókori görögöktől napjainkig, s az írás nagy erénye, hogy az egyébként nem könnyű mondanivalót 49 illusztráció teszi még inkább megfoghatóvá. A könyv jelentőségét sok szempontból jobban lehet érzékeltetni néhány konkrét példával, mint egy fejezetenkénti tartalmi összefoglalóval, így a hermeneutikai alapvetés felvázolása mellett elsősorban ezekre koncentrálok az ismertetésben, valamint arra, hogy a szerző szerint milyen hosszú távú változásokat indított el a reneszánsz kora a betűk és a kozmosz közti viszony felfogása terén.

Ha a XVI–XVII. században egy franciától vagy angoltól azt akarták kérni, hogy mondja el a saját ABC-jét, akkor azt mondták neki, hogy az illető mondja el „az ő Istenének a keresztjét”, mielőtt pedig ez megtörtént volna, az illető keresztet is vetett. Ennek tudatában talán már nem is tűnik annyira furcsának egy másik, az építészet területéről vett későbbi példa. A XVIII. században egy jezsuita szerzetes, egy bizonyos Anton Glonner (1723–1801) olyan három épületből álló rendházat tervezett a novíciusoknak, melyekben a helyiségek alaprajzi elrendezése az *IHS* betűknek felelt volna meg, ami nem más, mint a Jézus név görög rövidítéséből származó három betűs monogram. Ez a terv nemcsak egyszerűen a monogram jelentőségét mutatja a jezsuiták számára, akik címükbe foglalták azt, hanem egy kozmikus kapcsolatra is utal, amennyiben a terv megvalósult volna: „Makrokozmosz és mikrokozmosz, a világ és a betűk összefonódtak, sőt felcserélhetők lettek volna... A jezsuiták szó szerint Jézusban laktak volna, az ő betűiben való lakás folytán.”

Ez a két példa is jól mutatja azt, hogy az ABC-re a felvilágosodás és a szekularizáció előtt egészen másként tekintettek az emberek, mint manapság. A nyugati kultúrkörben a betűk és a kozmosz közt tételezett szoros kapcsolat a görögökig megy vissza, amit aztán a görög filozófiával átítatott nyugati kereszténység vitt tovább. A Jelenések Könyvének alábbi sora kulcsfontosságú volt e kapcsolat szempontjából: „*Én vagyok az alfa és az ómega (a kezdet és a vég) – mondja az Úr, az Isten, aki van, aki volt, és aki eljő, a Mindenható.*” (Jel. 1:8.) De Looze szerint tehát Krisztus, „lényének mindent felölélő voltát, mint a betűk teljes skáláját fejezi ki; miként korábban a görögök is tették, úgy tekint a kozmoszra mint egy ABC-re, a teljes ABC-re pedig (az alfától az omegáig) úgy, mint a kozmosz analógiájára”. Minthogy a nyugati egyház hivatalos nyelve a latin lett, így „a keresztény univerzumba való belépés a keresztény [értsd: latin] betűk világán keresztül vezetett”. A rómaiaktól átvett ABC betűi tehát a keresztény szerzők számára „Krisztusról és az isteni teremtésről szóltak, a betűk világába való bevezetés pedig a keresztény rendbe vezető utat jelentette, és fordítva”.

Nézzünk néhány ezt bizonyító példát a nyugati kereszténységből. Kezdjük a kódexek díszes kezdőbetűivel, az iniciálékkal. Az iniciálék a szent szövegekben gyakran rövidítések voltak: így a kor bevett rövidítései, mint például a *D* vagy a *B*, az *Isten* és a *szent*, azaz a *Deus* és a *Beatus* szavaké, ennek folytán pedig a szövegírók igyekeztek kiemelni ezek különleges jelentőségét. Mégpedig nemcsak pusztán csak oly módon, hogy díszesebben írták, hanem azáltal is, hogy a betűkbe rajzolt és festett díszítések, jelenetek igen szorosan kötődtek az adott szó és a szövegekörnyezet jelentéséhez. *Más szavakkal, az iniciáléknak ikonográfiai üzenetük volt, „meditációs” célt szolgáltak: ki akarták emelni a betűk és a szakralitás közti kapcsolatot.* Ezt szolgáltatta továbbá a betűk, különösen az iniciálék aranyozása, ugyanis az arany szín az Isten által való megvilágosodás vizuális szimbóluma volt: „a betűk tehát azt voltak hivatottak megmutatni, hogy rajtuk keresztül sugárzik ki az isteni megvilágosodás”. Konkrét példát említve: egy IX. századi, húsvét vasárnapi imát tartalmazó szöveg *D* betűs iniciálé-rövidítésében több bibliai jelenet is szerepel, köztük az, hogy Jézust nem találják a sírban, mert feltámadt. Ugyanakkor a *D* belső ornamentikáját egy tekergő szőlőtő dominálja. A díszítés megválasztása nem volt véletlenszerű, hiszen az szintén Jézusra utalt: Jézust mint az élő szőlőtőt, azaz a feltámadást szimbolizálja. (Ez a szimbolika megint csak bibliai szöveghelyre vezethető vissza: „*Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők. Aki bennem marad, s én benne, az bő termést hoz. Hisz nélkülem semmit sem tehettek.*” János 15:5.)

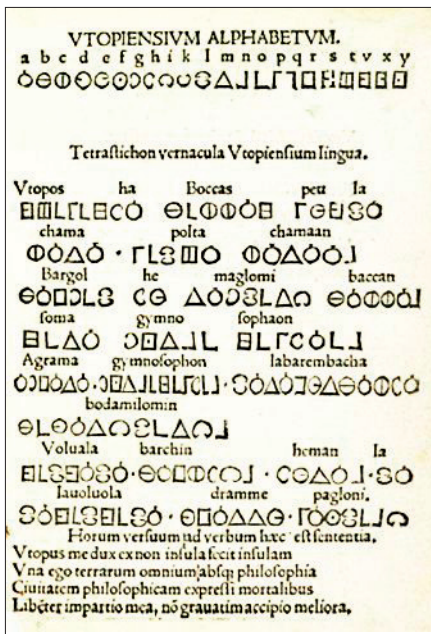
Ugyancsak különleges jelentőségük volt a középkori írástudók számára a *T* és az *X* betűknek, minthogy ezeket a kereszt szimbólumaiként értelmezték, és

így természetes volt, hogy olyan ikonográfiai elemekkel díszítették (mint például az előbbieken említett szőlőtő), amelyek Krisztus szimbólumai voltak.

A betűk alakjának ugyanakkor sok esetben morális jelentést is tulajdonítottak a nyugati kereszténységben: igen érdekes ennek kapcsán az Y, amelynek két szára az életút választásának kétféle lehetőségét szimbolizálta a kor embere számára. Nevezetesen: a bal oldali szár a bűnös, míg a jobb oldali az erényes élet választásának szimbóluma volt. Az Y mint morális szimbólum a nyomtatás feltalálása után is megmaradt, és díszes címlapokon ábrázolták ilyen jelentésben.

De Looze szerint a *humanizmus* és a *betűszedéses nyomtatás* feltalálása indította el azt a folyamatot, amelynek során, évszázadok elteltével ugyan, de a betűk és az ABC lassan kezdték elveszíteni azt a kapcsolatot, amelyet köztük és a kozmosz közt feltételeztek. Mielőtt azonban ezek vázlatos ismertetésére rátérnék, nem érdektelen rámutatni az ABC és a társadalmi rend közti összefüggés azon új vetületére, amely a reneszánsz és a felfedezések nyomán jelent meg. Morus Tamás *Utópia* (1516) című latin nyelvű munkájáról van szó, amit a szerző a szakirodalomhoz képest teljesen új megvilágításba helyez. Mégpedig azáltal, hogy részletes elemzést szentel az Utópia belső címlapja mellett látható, Morus által megalkotott mesterséges ABC-nek, amit maga Morus „utopista abc” névvel illetett. *(Lásd a képet!)*

Morus a latin ABC 22 betűjének megfelelően egy 22 karakterből álló ABC-t hozott létre, sőt, egy verset is írt ennek segítségével, „Utópia népi nyelvén”, aminek latin fordítását is megadta. Korábban a Morus által megalkotott ABC-t csak mindössze érdekességnek, különlegességnek tekintették, mint ahogy maga Morus műve is az volt, minthogy egy új műfaj (az utópia) elindítója lett. De Looze azonban rámutat az ABC és a mű közti szoros logikai kapcsolatra. A külön ABC léte Morus számára azért volt fontos, mivel az a civilizáció jele és egyben fokmérője is volt! Minthogy pedig Utópia racionális civilizáció, sokkal inkább, mint a korabeli

európai világ, így ABC-jének is ezt kellett tükröznie, vagy akár fordítva is igaz a megállapítás: a racionális ABC racionális civilizációt eredményez. A latin ABC szintén a civilizáció fokmérője volt (aminek különleges jelentősége lett az Újvilághoz való viszonyulásban), de ez az ABC nem volt olyan tökéletes, mint Utópiáé. Ha ugyanis alaposan megvizsgáljuk Utópia mesterséges ABC-jét, érvel tovább a szerző, akkor a következőket láthatjuk. Utópia ABC-je teljes egészében geometrikus elemekből áll, és mondhatni kiegyensúlyozott, ugyanis a 12. betű, egy egyenlő oldalú háromszög, két majdnem egyenlő részre osztja az ABC-t. A háromszög előtti betűk a kör geometrikus formáiból, az azt követők pedig a derékszög(ek) formáiból állnak.

A humanizmus és a nyomtatás feltalálása a következő fontos változásokat eredményezte de Looze szerint a betűk és a kozmosz közti felfogás terén. A nyugati kereszténység által használt latin ABC mellett fontos lett a görög és a héber, az e nyelvek iránti humanista érdeklődés miatt, továbbá megjelentek a népnyelvek ABC-i is, amelyek új betűket eredményeztek. Mindez szükség-szerűn hozta magával, hogy a régi, egyházi ABC nimbusza lassan megkopott, különleges volta erodálódott. Az írni-olvasni tudók köre ugyanakkor kibővült a nyomtatás és a reformáció hatására. Rendkívül fontos volt továbbá, hogy a nyomtatás következtében megváltozott az írásról és az ABC-ről alkotott kép. Amit hangsúlyozni kell, az a *betűszedésen alapuló nyomtatás* újszerűsége: ez ugyanis – ahogy azt a szerző *Elizabeth Eisenstein* klasszikussá vált könyve nyomán kijelenti – „forradalmasította a termelés fogalmát” azáltal, hogy „a kicserélhető részek elvét” hozta magával, „ami mindenféle modern tömegtermelés alapja” lett. A betűk standardizációja, a proto-nemzeti ABC-k megjelenése, a képnek a betűről történő leválása (ellentétben azzal, ami az iniciálé lényege volt), az oldalak számozása, az alfabetikus tárgymutatók készítése, új viszonyulást eredményezett az ABC-hez és magához az olvasott szöveghez is. A humanista felfogás az „ABC-t már nem Isten keresztjének tekintette, hanem sokkal inkább a humanitás kifejeződésének és azon magasságok elérésének, amelyekre az ember nem a hit révén, hanem saját intellektuális képességeinek, különösképpen az értelemnek a révén aspirál.” Az imént felvázolt tendenciák aztán még inkább felerősödtek a felvilágosodás és a szekularizáció következtében, és a betűk ismerete idővel egyszerűen a műveltség mutatójává vált.

Laurence de Looze: *The Letter and the Cosmos. How the Alphabet Has Shaped the Western View of the World.* (A betű és a világegyetem. Hogyan formálta az ABC a nyugati világnézetet?) University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London, 2016. 218 o.

Sashalmi Endre